

Emiel Hakkenes

God van de gewone mensen

Hoe het geloof uit een
familie verdween

2013

Uitgeverij Thomas Rap
Amsterdam

‘De bespiegelingen en overwegingen van niet-elitaire groepen worden bijna per definitie niet overvloedig opgetekend.’

– Charles Taylor, *Een seculiere tijd*

‘I want to believe in everything you believe.’

– The National, *Conversation 16*

© Bert Stamkot, cartografisch bureau MAP, Amsterdam

BEKNOPTE STAMBOOM VAN DE FAMILIE HAKKENES

1 Jan Warner (?1707 – na 1770)

2 Jan Coenraat (1734 -?)

3 Jan (1770-1830)

4 Catharina (1802-1871)

5 Harmannus (1829-1916)

6 Nicolaas (1862-1938)

7 Willem (1901-1984)

8 Albert (1940)

9 Emiel (1977)

Proloog

Ik heb gegild als een speenvarken. In een wit jurkje lag ik in de armen van mijn grootmoeder van moeders kant en bracht haar ernstig in verlegenheid. Ze wiegde me heen en weer, suste 'ssssh' in mijn oor en voelde honderd paar ogen van achteren op haar gericht. Mijn broer en zus wierpen af en toe trots maar licht gegeneerd een blik opzij, naar mij en naar mijn tweelingzusje – ook in een wit jurkje, stil en zoet in de armen van de andere oma. Maar bovenal probeerde iedereen om het hardst onverstoorbaar te doen, de blik strak gericht op het psalmboek.

Het was half tien 's ochtends op een zondag in februari 1978 en mijn ouders hielden hun twee nakomertjes ten doop in de gereformeerde kerk van het Drentse dorp Gieten. Mijn vader in een blauw pak, moeder in een fleurige jurk en hun twee oudsten in het net. De dominee had bakkebaarden. De foto's die eerder die ochtend thuis zijn gemaakt ademen stuk voor stuk de sfeer van de jaren zeventig: twee baby's op aankleedkussens met grote oranje bloemmotieven, op de achtergrond een schrootjeswand met een sanseveria ervoor.

Mijn vader haalt herinneringen op aan die zondag terwijl hij een hap neemt van een beschuit met blauwe en witte muisjes. Mijn moeder en hij zijn gisteren voor het eerst grootouders geworden. Mijn vrouw heeft een jongen ter wereld gebracht: ruim drieënhalve kilo zwaar en vijftig centimeter groot, alles erop en eraan, een wolk van een zoon. Geëmotioneerd stonden mijn ouders over de wieg gebogen. Een kleinzoon. In een fami-

lie vol vrouwen en dochters had de komst van een jongen bijna oudtestamentische proporties: een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven. Een stamhouder, een naamdrager – op het nippertje.

Alle familie was die zondagochtend in 1978 al vroeg van huis gegaan om bij de doopplechtigheid aanwezig te zijn. De kerk zat vol, het was een feestelijke dienst. Waarover de dominee preekte weet niemand meer, want ‘och, wat zette Emiel een keel op’. Nu lachen we erom, maar wat had oma het benauwd.

Vijfendertig jaar later is het verhaal opgenomen in het kleine repertoire van familieanekdotes die meerdere keren per jaar worden verteld, steeds weer alsof niemand ze ooit heeft gehoord. Soms is een verjaardag de aanleiding om te beginnen over vroeger. Een enkele keer ook hoor ik het verhaal door de telefoon, als mijn moeder vertelt dat er (‘best wel bijzonder in deze tijd’) nog weer een kind is gedoopt in de kerk van mijn jeugd. Duizend zondagen zat ik met mijn ouders in die kerk – gewoontegetrouw, totdat ik ging studeren in de stad. Mijn leven verplaatste zich.

‘Het wordt allemaal wel een stuk minder met de kerk,’ merkt mijn moeder op.

Mijn vader is stellig. ‘Het is een aflopende zaak. Er komt zo-wat niemand meer.’

Er zijn, begrijp ik, moeilijkheden om vrijwilligers te vinden voor taken in de kerk, en er wordt te weinig geld bijeengebracht om alle kosten te dekken. Een jaar of wat geleden – mijn vader was bijna toe aan zijn pensioen – stonden er nog eens een paar mensen van de kerk op de stoep. Ze kwamen een beroep op mijn vader doen: of hij misschien weer ouderling wilde worden. Hij bedankte, want hij vond dat hij in de voorgaande decennia zijn bijdrage wel had geleverd. Hoeveel termijnen had hij in de kerkenraad gezeten? Vijf? Zes? Hij wist het zelf niet eens meer precies. Heel veelzeggend vond mijn vader het dat

men in de zoektocht naar een ambtsdrager weer bij hem uitkwam. Noodgedwongen – ja, vast, maar dat zou toch niet moeten? Je zou willen dat je het stokje kon overdragen aan een volgende generatie. ‘Als het zo doorgaat, doet de laatste straks het licht uit,’ zegt mijn vader. In zijn stem hoor ik eerder berusting dan teleurstelling.

Mijn vader veegt een paar blauwe muisjes uit zijn baard. ‘Ga je hier wel eens naar de kerk?’ vraagt hij. Ik denk dat hij het antwoord wel weet, en ik vermoed dat hij er verdriet van heeft.

De laatste kerkdienst waar ik actief aan deelnam was de inzegening van mijn huwelijk, ruim vijf jaar geleden. Mijn vrouw en ik trouwden in een middeleeuws kerkje vlak buiten onze studentenstad. We vroegen een dominee van de studentenkerk om de dienst te leiden. Ze stemde toe, maar gaf ons per e-mail ook wat huiswerk op. Waarom, wilde ze bijvoorbeeld van ons weten, wensten wij eigenlijk in de kerk te trouwen? Op een maandagochtend, voordat we de trein moesten halen, bespraken we het antwoord – huwelijks catechese met koffie en een gevulde koek in de stationsrestauratie. Met het idee van een hogere, bovennatuurlijke macht die vanuit de hemel zaken bestuurt, kan ik niet uit de voeten, bekende ik maar. Voor mijn niet-religieus opgegroeide aanstaande was zoiets als een god al helemáál geen realiteit.

Daar zaten we dan.

Maar, zei ik, de waarde van het ritueel zie ik in. Een kerkdienst vatte ik op als een moment van bezinning, om afstand te nemen van de dagelijkse beslommeringen en na te denken over wat goed is om te doen. En het besef dat mensen dat al eeuwen en eeuwen doen, soms letterlijk onder hetzelfde dak als ik, maakte dat voor mij extra bijzonder. De dominee knikte. Er is een Joods spreekwoord, zei ze, dat luidt dat de mens een kraal is aan een snoer dat ons verbindt met de generaties voor ons. We maken deel uit van een verhaal.

Ik schenk mijn ouders nog eens koffie in en druk de beboterde kant van een beschuit in een schaalje met muisjes. (Tip van de kraamverzorgster: laat nerveuze jonge vaders nóóit de muisjes uit het pak over de beschuit uitstrooien, dat geeft alleen maar geknoei.)

Mijn vader zegt: 'Niet alleen in de kerk gaat het achteruit. Alles in het dorp loopt terug. Je ziet het bij ons in de straat.'

De aanblik van de straat waar ik opgroeide is de laatste jaren steeds troostelozer geworden. Het oude postkantoor aan de overkant staat leeg. Daarnaast zat jarenlang het plaatselijke warrenhuis. Dat is ook weg. Voor de ingang van de winkel groeit het onkruid manshoog op. Op het rijtje af kreeg je vervolgens de slager, de bakker en de groenteman, en daartegenover de schoenmaker. Hun winkels waren ooit bloeiende zaken; nu zijn de lege panden een speculatieobject voor een projectontwikkelaar.

Mijn moeder heeft genoeg van het gesomber. 'Mogen we nog even bij de baby kijken?' vraagt ze.

Ik ga mijn ouders voor de trap op.

Vanuit de wieg kijken twee heldere blauwe ogen de kersverse grootouders aan.

Dan stelt mijn vader de vraag die hem al een tijd bezig lijkt te houden, een vraag die eigenlijk al verpakt zat in de anekdote over mijn doop, mijn onophoudelijke huilen en de zenuwen van mijn grootmoeder. Mijn vader kijkt van mijn zoon naar mijn moeder, dan naar mij en weer naar de kleine man in de wieg. 'Gaan jullie hem ook laten dopen?'

Misschien is het verbeelding, maar ik heb de indruk dat deze vraag niet vrijblijvend is. Ik moet kleur bekennen, een positie innemen. Het lijkt wel alsof ik me hier, op sokken tussen de wieg en de commode, en terwijl slaapgebrek en adrenaline om voorrang vechten, dien te verhouden tot minstens twee eeuwen religieuze familietraditie: kerkgang, bidden voor het eten en bijbellezen erna, trouwen in de kerk, je kind laten dopen.

Mijn moeder streelt haar kleinzoon over zijn babyzachte wang.

‘Het schijnt,’ zegt mijn vader als ik stil blijf, ‘dat als je je kind niet wilt laten dopen, dat je het in plaats daarvan ook kunt opdragen. Misschien doen ze dat hier ook wel.’

‘Ik weet het niet,’ zeg ik, en ik merk dat ik daar veel dingen tegelijk mee bedoel: of de kerk waar ik sta ingeschreven zo’n ritueel kent, of mijn vrouw en ik daar wel behoefte aan zouden hebben, hoe ik moet omgaan met de druk van de religieuze familie-traditie, of er meer is tussen hemel en aarde.

‘Ik hoop dat jij zulke voor ons toch wezenlijke dingen aan je zoon wilt doorgeven,’ zei mijn vader een paar maanden geleden, toen we vertelden dat op de zwangerschapsecho een pie-meltje te zien was. De wetenschap dat hij een mannelijke nazaat zou krijgen ontlokte hem grote woorden. ‘Wij zullen voor hem bidden, en hopen dat hij hier later ook iets aan heeft.’

Terwijl ze naar het jongetje in de wieg kijken, pakt mijn moeder even mijn vaders hand. ‘Voor zoiets moois mag je echt dankbaar zijn,’ zegt ze. Mijn vader knikt.

Ik zie hoe mijn ouders leven met een godsgeloof, net als hun ouders en hun grootouders en hun voorouders, tot in de eeuwen der eeuwen, amen. Waarom lukt mij dat niet? Hoe kan het dat na al die tijd God op het punt staat uit mijn familie te verdwijnen? Ik kijk naar mijn zoon en denk aan de studentendominee en haar Joodse gezegde: ook jij bent een kraal aan een snoer door de tijd. Maar met wie ben je verbonden? Met je moeder en mij, met je grootouders – maar dan?

Mijn ouders maken aanstalten om te gaan. Voorzichtig dalen ze de trap weer af. Beneden reik ik ze hun jassen aan. ‘Jullie moeten gauw maar eens bij opa en oma op visite komen,’ zegt mijn vader. Hij grinnikt om dat ‘opa en oma’.

Het beeld van het kralensnoer laat me niet los. Ikzelf ben de jongste zoon van de jongste zoon van de jongste zoon van mijn overgrootvader, wiens naam ik draag. Dat is wat ik weet. Maar daarmee ken ik mijn voorouders nog niet. Ik weet nog niets van hun dromen, hun worstelingen, hun God. Als ik meer wil weten over de familie, lijkt me, kan ik het best beginnen met mijn ouders vragen te stellen.

Op een zondag in de lente bezoek ik hen. We zitten aan de ronde tafel in de achterkamer, mijn moeder serveert thee. Ik vraag mijn vader of hij herinneringen aan zijn grootvader heeft. Ikzelf heb mijn grootvader van vaders kant nooit bewust gekend.

‘Ik mijn grootvader ook niet,’ zegt mijn vader. ‘Hij was al overleden toen ik werd geboren.’

Juist. Na zo’n eerste eenvoudige vraag wordt het me al duidelijk: over de geschiedenis van onze familie zal ik uit de eerste hand weinig kunnen vernemen.

‘Maar iemand heeft alles al eens uitgezocht,’ zegt mijn moeder. ‘Wist je dat?’

Ze duikt in een van de laden van het grote blankhouten wandmeubel dat de achterkamer van mijn ouderlijk huis domineert. Ik laat mijn blik erover gaan. Op de bovenste boekenplank staat een twintigdelige encyclopedie, op de plank eronder ligt een aantal bijbels, in diverse edities. Boven op het ladekastje waar mijn moeder nu in rommelt, staan streekromans en wat christelijke lectuur. Verder staan er her en der in het wandrek ingelijste familiefoto’s: mijn overleden grootouders, de kleinkinderen, mijn broer op zijn motor. Het zou een van de laatste foto’s zijn die er ooit van hem zijn gemaakt.

Mijn moeder heeft een grote witte envelop uit de la opgediept. Ze haalt er een opgevouwen vel papier uit tevoorschijn en spreidt dat uit op de tafel. Verspreid over het papier staan namen en jaartallen in typemachineschrift, tussen de namen zijn met potlood streepjes getrokken.

‘Kijk,’ zegt mijn moeder. ‘Dat is je stamboom.’

Ik bestudeer het papier en de namen die erop staan. De afgelopen vijftientig jaar lijkt de stamboom niet meer te zijn bijgewerkt, en bij sommige namen en data staan vraagtekens, maar al met al ziet dit er behoorlijk volledig uit. ‘Gehuwd te Groningen’, zie ik staan bij een voorvader uit de achttiende eeuw. Wat een vrolijk idee – 250 jaar later zou ik in diezelfde stad trouwen.

‘Je mag die papieren wel meenemen,’ zegt mijn moeder. ‘Dan weet je alles.’

Terwijl ik het vel met de stamboom dichtvouw, laat ik mijn blik nog eens over de namen gaan. Ik zie geboorteplaatsen en sterfdata, feiten en cijfers. Maar nog geen verhaal. Daar moet ik zelf naar op zoek.

EERSTE DEEL

In de minderheid

Een parkeerplaats in Brabant

Het is een steenkoude januaridag. De stad Bergen op Zoom maakt zich op voor carnaval. Ik hoop hier in Brabant een eerste spoor te vinden van mijn verste voorvader, zijn dagelijks leven en zijn godsdienst. Op het vel met mijn stamboom stond in typemachineletters: 'Jan Warner Hackenes (?1707 – na 1770) is soldaat in de compagnie van de majoor Van Haersma, gelegerd in Bergen op Zoom in het 2e bataljon van kolonel Acronius met belasting tot 's-Hertogenbosch.' Mijn voorvader was militair in het leger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Er zijn weinig bronnen die verhalen over het leven van Nederlandse veldsoldaten in de achttiende eeuw. Dat lijkt te maken te hebben met hun slechte imago. De krijgsgeschiedenis kent wel zeehelden, maar geen landhelden. Volgens het stereotype was soldaat een verachtelijk beroep, waarbij je behoorde tot het uitschot van de maatschappij, en was het leger een soort riool waarin al dat tuig werd verzameld.

Mijn voorvader Jan Warner staat voor het eerst geregistreerd op 18 oktober 1729. Hij is dan 21 jaar en krijgt als nieuwe soldaat een regimentsuniform van de infanterie en een vuursteen-geweer met bajonet. Hij is minimaal vijf voet en vier duim groot – om en nabij 1 meter 67. Wie kleiner was dan dat, zo vond de legerleiding van de Nederlandse republiek, was niet geschikt als militair en kon geen dienst nemen.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kende geen dienstplicht, maar had een beroepsleger waarvoor jonge man-

nen werden gerekruteerd. Wie vóór zijn dertigste verjaardag tekende, kon een contract voor het leven aangaan. De soldaten die de belangen van de Nederlandse republiek moesten verdedigen, kwamen lang niet allemaal uit Nederland zelf. Daarvoor was de bevolking te klein. Bijna de helft van de rekruten kwam uit het buitenland, en dan vooral uit Duitsland – net als mijn voorvader: ‘Vermoedelijk geboren in Vechta, Münsterland’, las ik in mijn stamboom.

De ‘gastarbeiders’ in het leger hadden vooral economische redenen om dienst te nemen. Vaak kwamen ze uit streken met een overschot aan arbeidskrachten. Als ‘eerder beroep’ gaven de meeste nieuwe soldaten op ‘arbeider’ of ‘boerenarbeider’. Wanneer je oudste broer al voorbestemd was om de boerderij van je vader te erven, bood het leger een kans op een nieuwe carrière. Ook voor minder beschaafde types, trouwens. Die zagen het vooral als een mogelijkheid om in de anonimiteit te vluchten, of als een kans om zich geoorloofd te buiten te gaan aan moord en doodslag. Het leger gaf je daarvoor 15 gulden per maand, plus inkwartiering in een garnizoensstad zoals Bergen op Zoom.

Stadshistoricus Yolande Kortlever heeft tijd voor me. Ze lacht om mijn opmerking dat ik haar graag wilde spreken omdat ze ongetwijfeld alles weet over de stad waar mijn voorvader in het begin van de achttiende eeuw gelegerd was. Ze wil me niet teleurstellen, zegt Kortlever, maar ze is vooral gespecialiseerd in de middeleeuwen. En verder weet ze veel over aardewerk.

Soldaat Jan Warner bracht zijn dagen niet op een kazerne door, omdat militaire kazernes in zijn tijd nog niet bestonden. Hij was door een wijkmeester van het stadsbestuur ingekwartierd bij burgers thuis. Die hadden daar geen inspraak in, maar ze kregen er wel een vergoeding voor. En er waren een paar spelregels, bijvoorbeeld dat soldaten geen aanspraak konden maken op de mooiste kamer van het huis.